

АЛЕКСАНДРА В. ЈОВИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА РУСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ

ДУХОВНИ СМИСАО ЖИВОТА И СМРТИ У СРЕДЊОВЕКОВНОЈ ПОЕЗИЈИ О СВЕТОМ КНЕЗУ ЛАЗАРУ

САЖЕТАК. У раду се наглашава неодвојивост књижевности средњег века од духовне сфере. Преко начела теоцентричности, карактеристичног за идеологију средњовековног човека, анализира се, укратко, стваралачки поступак, поетика, језик и тематски план дела насталих у средњем веку. У жижи интересовања су средњовековни поетски текстови о Косову и подвиг њихове централне личности, светог кнеза Лазара, који се тумачи у религијском кључу.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: средњовековни, теоцентричност, духован, култ, поетски жанр, косовски, мученички.

¹ sansvet@verat.net

Рад је примљен 24. новембра 2015, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 22. августа 2016.

Очекивах смрѝ, и на бесмрѝносѝ ѝомишљах

Узвишена лепота и уметничка вредност средњовековне литературе не дају се сагледати без религијског кључа. Дугогодишњи покушаји да се дела старе књижевности вреднују строго „световним мерилима”, ван теолошке сфере и категорија сакралног, показали су се као недовољни, штавише и – погрешни: таквим приступом критичари и историчари ове књижевности откривали су, по правилу, тек њен „филолошки и културноисторијски значај”. Идеолошки неспоразум условио је искривљене естетске судове често и о врхунским делима оног времена, чији је стил проглашаван „заплетеним”, „нејасним”, „извештаченим”, „чудовишним”. Неретко су управо водећи научни ауторитети изрицали таква негативна мишљења, чији екстремни вид представљају, нпр., судови Јована Скерлића да и није реч о правој књижевности, да развој српске културе почиње тек од 18. века и сл. Постепено ће, ипак, доћи до промене у методологији рада, а тиме и у валоризацији старе српске књижевности, што је, нарочито у периоду после Другога светског рата, било условљено неколиким чиниоцима: дубљим упознавањем византијског књижевног наслеђа и естетике, променом естетских схватања а у модерној књижевности, у којој све значајнију улогу добија апстрактно и симболично, као и проучавањима руских научника Попова, Лихачова², Шахматова, Буслајева и других, која су имала великог одјека у српској (и југословенској) научној јавности.

Наши послератни и млађи медиевисти³ настоје да разумеју стару књижевност у свеукупном културном контексту, да уоче естетске и поетичке проблеме средњовековне уметности, да одреде однос средњовековног човека према свету, књижевности, писмености, језику, стварала штву итд. „Ваља стално имати на уму и то”, наглашава Зорица Витић у предговору *Анѝолоѝји сѝа-*

² Димитрије Богдановић, преводилац његове *Поетѝике сѝаре руске књижевносѝи* на српски језик, у предговору српском издању истиче да је појава те књиге „означила... дефинитиван крај једне позитивистичке епохе у историји словенских књижевности, која је сву литературу средњег века на овом подручју посматрала више као извор филолошког или историјског знања него као остварење књижевне уметности”. По његовој оцени, Лихачовљева књига је прво систематско уопштавање уметничких закона средњовековне књижевности, „покушај теоријске синтезе” (в. у Лихачов, 1972, стр. V).

³ В. Мошин, М. Мулић, Д. Богдановић, Р. Маринковић, Ђ. Трифуновић, Ј. Ређеп, Љ. Јухас-Георгијевска, Т. Јовановић, Ђ. Бубало, Т. Суботин-Голубовић, З. Витић, Д. Бојовић, И. Шпадиер и др.

ре српске поезије, „да средњовековна књижевност није аутономан систем, већ да је везана за различите слојеве духовног живота, а нарочито за теологију, и то у више аспеката: догматском (истина о свету), моралном (освајање врлине), култном (човеков однос према Богу прожет осећањем светога)” (Витић, 2005, стр. 8).

Српска књижевност средњег века, као и оновремено културно стваралаштво у читавом ареалу *Slavia Orthodoxa*, представља даље развијање и неговање старословенског наслеђа и ћирило-методијевске традиције, поникле на рановизантијским узорима. То, надаље, значи да је стара српска књижевност баштинила и тековине хеленистичке и хебрејске, односно библијске културе, што ће рећи „патријархално-родовске и оријенталне културне традиције, обogaћене свежијим токовима палестинске, сиријске и египатске културе” (Богдановић, 1972, стр. XI). То, дакако, не значи да стара српска литература нема и неке специфичне одлике, којима је дала свој допринос културном фонду средњег века (нпр. тип „житија-биографија”), али се о израженој националној самобитности у књижевном стваралаштву тога времена начелно, ипак, не може говорити.

За разлику од средњовековне књижевне традиције у Западној Европи, на коју су умногоме утицали феудални друштвено-економски односи, у генези књижевности европског Истока леже, у далеко већој мери, „префеудални и нефеудални елементи историјског развоја” (исто, стр. XI). По речима Радмиле Маринковић, „то је духовна литература, озбиљна, мисаона, етичка”, која „поставља суштинска питања човекове егзистенције”, а „третирајући истините догађаје, она је историјски одговорна” (в. Маринковић). Њена идеолошка подлога је библијска – старозаветна и, још више, новозаветна. Лихачов запажа да је у свим делима старе књижевности историја света представљена као велика и трагична. Другачије и не може бити, будући да се „у њеном центру налази скромни живот једнога лица – Христа”, чија трагедија испуњава цео свет, „живи у сваком човеку, спомиње се у свакој црквеној служби” (в. Лихачов, 1972, стр. 5).

Чини се да није претерано рећи да поглед на свет средњовековног човека почива на начелу теоцентричности. То је условило и особену средњовековну „идеологију књижевног делања”, јединствену за широко подручје од Средоземља до Балтика. Књижевник својим стваралаштвом служи култу. Зато се писање сматрало религиозним подвигом, метафизичким чином посредништва између човека и Бога. Овакво одређење важило је са-

мо за књижевни рад у оквиру категорије сакралног, не и за лаичке текстове, што се објашњава тзв. двојном артикулацијом света, која разликује ниже, спољашње, и више, унутрашње, духовно знање, коме је средњовековни човек тежио као своме идеалу. Ауторско начело у модерном значењу те речи није постојало⁴, јер средњовековни творац верује у начело надахнућа, „озарења свише”, „найтија”, свестан да је све, па и књижевни дар - „од Бога”.⁵ У свом најчистијем, најузвишенијем виду, стваралаштво се схвата као „теургија, састваралаштво, продужење Божанског стваралаштва”, чија је права сврха „учествовање у Божанској енергији, преображају света по мери Божијег наума” (Костић, 2001, стр. 99). Као теоцентрично биће, писац, а нарочито средњовековни песник, вођен је Духом Светим - он је Божији „изабрани сасуд”, „уста Христова”, а његова творевина представља производ узајамног деловања Божије силе и људске слабости и старања. Дело тако надахнутог песника приближава се Светој Књизи - Речи Божијој, а читалац постаје саделатељ који се читањем обожује. Такво стваралаштво, поготово песништво, будући да је настало из култа, нуди визију будућег века јер је „прозор према Осмом дану” есхатологије (исто, стр. 127-145). Оваква схватања нарочито су својствена присталицама мистичког исихастичког богословља

Аутори жанрова „високе” литературе (хагиографија, химнографија, хронографија, делимично и проповед) настоје да пронађу хришћанске истине у свим појавама живота, разоткривајући у појединачном, конкретном и временом оно што је опште, апсолутно и вечно. Средњовековну поетику умногоме обликује апстрактна богословска мисао, која је већ открила религиозну суштину појава. „Стилски принцип је исто што и морални: 'у вештастvenом телу носити невештастvenо' ”, учава Лихачов (Лихачов, 1972, стр. 133). Тенденција ка апстраховању, тако карактеристична за дела средњовековних уметника, у сталном настојању да разоткрије суштину појава, „вечне истине”, довела је до засићености симболима. Уметнички систем средњег века

⁴ Зато, по правилу, и није прављена разлика између писца и преписивача, а потпис „грешни дијак”, „грешни писар” потенцира начело „духовног сиромаштва”, односно хришћанске смерности, скромности, свести о сопственој недостојности. Детаљније о терминологији везаној за чин писања в. Азбучник српских средњовековних књижевних ђојмова Ђ. Трифуновића.

⁵ Принципијелну разлику између средњовековног и модерног поимања књижевног стваралаштва илуструје и реченица св. Јустина Ћелијског: „Без страха пишу данас писци и зато су немудри“ (према Костић, 2001, стр. 101).

одликује се књижевним канонима (не и калупима), књижевном етикецијом, низом општих места (топоса)⁶, честим дидлијским реминисценцијама, поређењима што сликају функцију, унутрашњу суштину објеката, ретко заснованим на визуелној сличности, са готово увек присутним елементима антитезе: супротстављају се свет небески и свет земаљски, духовни и материјални, душа и тело, живот и смрт, вечност и временост, добродетел и грех. Средњовековни црквени писци настоје да и језик својих дела уздигну изнад сфере профаног, да га учине ученим, донекле апстрактним, патетичним, чак „свештеним”.⁷ Ипак, срећу се, каткад, и тежње ка извесном ослобађању од власти теологије у уметничком поступку, а има, паралелно са елементима апстраховања, и елемената реалистичности, тежњи ка конкретизацији, очигледности, нарочито у описивању негативних појава, када стварност треба учинити бољом (в. детаљније Лихачов, 1972, стр. 147–184).

Средњовековна поезија и проза нису јасно омеђене, па је сврставање жанрова у ове категорије само условно. Док је један од основних прозних жанрова житије или хагиографија, дотле се песнички жанрови углавном сврставају у литургијско песништво или химнографију. Постоји још и врло разуђена, „мешовита” група дела, на прелазу између поезије и прозе (похвала, плач, молитва). Овде ваља поменути да су аренге у повељама српских средњовековних владара често песнички интониране, са приметним утицајем псалама у њиховом обликовању. У житија су често интерполирани лирски и реторски одељци (молитве, пох-

⁶ У вези с тим је и поимање оригиналности у уметничком стваралаштву: презимање читавих целина, допуне старијих текстова, прераде обимних дела и њихова скраћивања, нови спрегови већ постојећих топоса и сл. сасвим су уобичајени и прихватљиви поступци за средњовековне ауторе (в. Витић, 2005, стр. 11–12).

⁷ У 14–15. веку појавио се стил „плетенија словес”, који одражава схватање стваралаштва као свештенодејства: „Дођите да се причестимо речима”. Овакво схватање црквене уметности, према тумачењу руског истраживача Лепахина, полази од теолошких премиса да је Реч Божија, записана у Светом писму, словесна икона видљивог и невидивог света, те да људска реч, као лик речи Божије, постаје иконична, преображавајући се у молитвену реч – икону. Врхунац вербалне иконе представља Јеванђење, као и богослужбена поезија – стихире, тропари, канони, акатисти итд. Најзад, иконично није само оно што представља лик Прволика, него и оно што га синергијски испољава. Отуда вера да се и преко људских речи у молитвеним стиховима човек причешћује Божанским енергијама (према Јовић, 2013, стр. 704–705).

вале, посланице, беседе, библијски цитати и алузије, песничке слике и поређења). Лирски уломци смењују се са наративним целинама и у жанру слова.

За средњовековну црквено-хришћанску поезију, као и за свету библијску поезију, често се користи термин псалмодика. Она обухвата више поетских врста: ране форме, попут псалама јеврејског цара Давида и духовних песама новозаветне тематике насталих на граници нове ере, тропарне форме (тропаре, икосе, стихире итд.), речитативне форме, попут величања и ублажавања (макаризама), као и химнографске форме: песме старозаветних отаца, кондаке, икосе, те касније, знатно обимније форме, попут канона, службди, акатиста. Руски медијевиста А. Попов издваја суштинске разлике између хуманистичке и хришћанске химнографије. Као основно својство свеколике псалмодике он истиче духовност, што ту врсту лирике битно разликује од хуманистичке, класично-европске лирике, поникле на темељима паганског доживљаја света. Централно место осећања у псалмодици јесте вера у Бога, свест о сталном присуству Сведржитеља и о његовом непрекидном промислу о људима, што се нипошто не може рећи за хуманистичку лирику. Она преноси осећања песника у широком распону – од излива одушевљења, опијености страстима, до туге, очајања, гнева због несрећне судбине и страдања. Световни песник у тренуцима стварања готово редовно заборавља на близину Бога. За духовног песника-хришћанина, страст је грех, зло које он оплакује, док страдање представља искушење послато од Бога, корист за душу, призив на добро. Зато је у псалмодици потпуно природан спој страдања и осећања радости (према Јовић, 2013, стр. 704–705).⁸

Централна, доминантна тема готово свих средњовековних текстова, без обзира на жанровско одређење, јесте пролазност. „...Кратак је пут којим ходимо, дим је живот наш и пара, земља и прах. Замало се јавља, па брзо пропада. Јер је овај живот сенка и сан, и ни за шта се не цени сваки земаљски, као што рекоше књиге...”, изговара на самрти своју беседу свети Симеон још у најстаријем српском житију, чије се ауторство приписује светом Сави. И ова тема је библијска. Она окупира псалмопојца Давида, старозаветни праведник многострадални Јов дубоко је свестан крхкости овоземаљског живота, док хришћански Нови завет прилази проблему из нешто другачије перспективе: ту је све у знаку

⁸ На ту тему в. опширније у Бојовић, 2011.

васкрсења, прожето ведрином и надом за оне који се труде и верују обећању Спаситеља и његовој искупитељској жртви, којом је „жалац смрти” побеђен.

Пратећи начело „memento mori” у нашој хагиографској литератури, И. А. Стокин запажа да је оно, као црвена нит, у њој увек присутно, само може бити мање или више истакнуто: у испосничким житијима, која истичу монашку спремност на смрт и свест да постоји загробни живот, оно је у првом плану, док је у владарским житијима потиснуто у други план, али ипак остаје у описима упокојења. „Свеобухватно сагледавање овог начела кључно је за разумевање целокупне српске средњовековне књижевности”, примећује она (Стокин). Његово варирање у литератури зависило је и од друштвено-историјских прилика: у периоду распада српске средњовековне државе све су израженије тенденције ка наглашавању пролазности свих овоземаљских вредности, да би после Косовског боја, са ширењем култа св. кнеза Лазара, ова идеја кулминирала: постоје вредности које су изнад овог живота, зарад којих овај живот вреди принети и на жртву. Духовни смисао живота и смрти нарочито се потенцира у службама посвећеним св. кнезу Лазару, јер оне представљају „најпотпунија култна дела” (в. Трифуновић, 1993).

Снажан и непосредан утицај Косовске битке на нашу стару књижевност запажа се у периоду од 1389. до 1427. године (према периодизацији Д. Богдановића).⁹ Након Косовске битке уочавају се, заправо, два основна тока у нашој старој књижевности: настајање култних текстова посвећених кнезу Лазару и неговање наслеђа претходних периода.¹⁰ За нешто више од тридесет година сачињено је десет до сада познатих списа о Косову.¹¹ У развијању Лазаревог култа учествовале су како црквене тако и све-

⁹ Додала бих да је крајем 17. века, након сеоба са Косова у северне српске и угарске крајеве и преношења Кнежевих моштију из Раванице у Сент-Андреју, а затим у Врдник, дошло до оживљавања његовог култа и јачања косовског духа. Тада се Служба у част св. кнеза Лазара понекад налазила испред служби светом Симеону, Сави, Стефану Дечанском. За тај период везује се једна стихира кнезу Лазару, чији је састављач, највероватније, Кипријан Рачанин. Из истог периода датира и у науци мало познати Зборник катавасија са молбеним каноном светом кнезу Лазару, који се чува у Музеју СПЦ у Београду (в. Миодраг, 2001, стр. 333–355). У другој деценији 18. века настала је *Повесѝ о кнезу Лазару, војводи Милошу Кобилићу и осталој јосѝоди из боја на Косову* од непознатог Врдничанина.

¹⁰ Други ток везује се за конзервативне црвене писце - епископа Марка Пећког, игумана Григорија Цамблака и др.

товне личности: патријарх Данило III (Млађи или Бањски), најзначајнија личност у преносу моштију св. Кнеза из Митрополијске цркве у Приштини у манастир Раваницу, монаси манастира Раванице (непознати Раваничанин I, II и III), некадашња владарка и потоња монахиња, прва српска књижевница Јефимија, свестрано обдарени деспот Стефан Лазаревић, истакнута личност наше историје, те Андоније Рафаил Епактит (тј. странац), вероватно пореклом Грк, изразити представник стила „плетенија словес” и др.

Већ у првим годинама након велике прекретнице у нашој историји настају текстови са наглашено мартиролошком симболиком. Она се преузима из дела којима се прослављају рани хришћански мученици и смешта се у аутентичан историјски оквир. Литература овог периода понела је, већ, и изразити печат тла на коме је поникла: она није само прохришћанска, него и патриотска, просрпска. Крстоносни подвиг светог Кнеза и његових ратника, драговољна жртва за „веру и отачаство”, учинили су од њих и свете мученике, и хероје. Стога је сасвим природно међусобно прожимање високе црквене и народне књижевности оног времена. Косовска епопеја, сва у знаку трагичног и узвишеног, рађала је поезију – духовну и епску, и прозу поетски надахнуту. „Косовска тема јесте први сачуван и потпуно јасан пример симбиотичке повезаности писаног и усменог поетског система српског средњег века: иста тема са свим саставним деловима негује се истодобно у обе поезије”, подвлачи Р. Маринковић.

Мотив жртве, тако карактеристичан за Стари и, још више, Нови завет, овде има двоструки смисао: есхатолошки – задобијање вечног, духовног живота после овоземаљског нестанка, и етички – испуњење хришћанске и витешке дужности према отаџбини. Н. Милошевић-Ђорђевић примећује: „То изузетно значајно повезивање херојске и мученичке свести даје печат целој косовској поезији. Мученик за веру преобраћа се у епског јунака” (према Стокин). Одрицање од земаљског царства зарад небеског и вечног,

¹¹ Пролошко житије кнеза Лазара (1390–1393/98), Слово о кнезу Лазару патријарха Данила III (крај 1392, почетак 1393), Житије кнеза Лазара непознатог Раваничанина (после 1392/93–1398), Слово о кнезу Лазару непознатог Раваничанина (1392–1398), Похвала кнезу Лазару монахиње Јефимије (1402), Житије и начелство кнеза Лазара непознатог писца (1402–1405), Служба кнезу Лазару непознатог писца (после 1402), Похвално слово кнезу Лазару непознатог писца (1403–1404), Натпис на мраморном стубу на Косову деспота Стефана Лазаревића (1404), Врше мислни кнезу Лазару Андонија Рафаила Епактита (1419/20).

верност хришћанском идеалу и осећању патриотске дужности до потпуног самоодрицања учинили су од Лазара и његових сабораца јунаке легенде. Земаљски пораз морално непобедивих косовских витезова народни песници тумачили су мотивом издаје и неслоге – централним местом Косовске легенде, док су црквени аутори у њему видели Божију казну за грехе народа.¹²

Косовска битка је централна тема Списа о Косову, а њихова главна личност је, дакако, св. кнез Лазар. Он је „нови тип јунака, владар с једним подвигом, једном битком” (Р. Маринковић), свети предак нове династије, Лазаревића. Иако духовни наследник Немањића – благочастив и побожан, гостољубив и милосрдан, он се од њих и разликује: није освајач, не прима монашки постриг, не бори се са демонима. Његови главни непријатељи су безбожници, иноверци, и на бојном пољу с њима он бива посечен, али се чином свесне жртве за хришћанске и ратничке идеале посвећује, а као народни јунак добија митска обележја. Готово сви списи о св. Кнезу одликују се повишеним емотивним набојем, осећањима туге¹³, бола, дубоко трагичним расположењем, али и смиреним, достојанственим подношењем свенародног удеса. Национални, родољубиви мотиви претежу над општељудским, они су врло актуелни, јер писци говоре о добро знаним личностима и

¹² О раном постојању српске народне епике, а особито косовског епа, сведоче *Јаничареве усјомене* Константина Островичанина: он зна за подвиг Милоша Кобиловића, за издају и неслогу великаша, за мученичку и витешку смрт Лазареву. По мишљењу Д. Богдановића, све су то показатељи хришћанског и српског карактера косовског епа, који је као такав морао имати искључиво аутохтоно порекло (Богдановић, 1980, стр. 89-115).

¹³ Занимљив је један лингвистички детаљ, запажање Милке Ивић везано за прве записе о Косовском боју, на страницама *Ајосџола* из 12/13. и 13/14. века и једнога листа накнадно убаченог у *Диоџиру* Михаила Псела. Она скреће пажњу на две реченице са речју „туга“. Прва од њих је на оштећеном листу, и у њеној реконструкцији изгледа овако: „да је ведомо вакому човеку колика туга беше по земљи када се уби кнез Лазар и велики цар турски“, а на другом месту стоји: „о колика туга беше по земљи за кнеза Лазара доба“. Показујући да глагол „удити се“ овде, несумњиво, значи „побити се“, „патући се“, М. Ивић затим, на основу контекста и налаза историчара Р. Михаљчића да Турци нису имали успеха у борбама против кнеза Лазара у времену између Маричке и Косовске битке, указује на једно старије и овде могуће значење речи „туга“, које наводи Ђ. Даничић у Рјечнику књижевних старина српских из 1864. године: узнемиреност, неспокојство, стрепња (латински *angor*). И Скоков *Етимологјски рјечник хрватскога или српскога језика* оправдава такав закључак: у њему стоји да наша данашња реч „туга“ „показује семантички пријенос духовне напетости у напетост у жалости” (в. Ивић, 1993).

догађајима чији су савременици и саучесници (в. Кашанин, 1993). Карактеристичан је и стил „плетенија словес“: спрегови синонима, ритмичка организација говора, љубав према неологизмима, усклици, необичне метафоре, игра речи, њихово „извијање“, којима се излагању придаје ученост, мудрост, појачана емоционалност, а читалац присиљава да у речима тражи тајни, мистички смисао. Поетика наше књижевности 14–15. века несумњиво се формирала и под утицајем исихастичких расположења.

У молитвеној атмосфери стасавао је и кнез Лазар. На Лазарево образовање и васпитање утицао је, осим тога, и најужи дворски круг, коме је припадао његов отац, логотет цара Стефана Душана. Поставши владар, Лазар испољава ванредне људске и хришћанске квалитете: гостољубље, милосрђе, оданост цркви, бригу о народу. На двору окупља цвет ондашњег духовништва, људе од пера, сликаре и градитеље, избеглице пред турском најездом. У Моравској Србији стичу се, тако, врхунски дometri православне културе. О духовним узорима и идеалима кнеза Лазара сведоче поетски надахнуте аренге његових повеља, писане у маниру даровница претходних владара. Иако се повеље убрајају у списе правног карактера, њихове аренге или уводни делови редовно садрже елементе књижевности, библијске и богословске реминисценције, као и аутобиографске појединости. У Раваничкој повељи налази се врло важно место за поимање трајних кнежевих животних опредељења: „Тако и ја у Христѡа Боѡа блаѡверни кнез Лазар следим блаѡчасѡиве цареѡе који су били ѡре мене“. У Повељи којом дарује болницу хиландарску уочљив је изразито аутобиографски елемент: „Пошѡо сам и ја вѡдео да земаљско доѡаѡсѡиво нишѡа није корисѡило ѡсѡѡодарима који су били ѡре нас, јер се од њих узело и друѡима ѡредало, а надају се да ѡрѡме само од оноѡа шѡо су Боѡу ѡредали“. Ова мисао је корак даље у односу на став из претходне повеље: кнежево опредељење за небеско царство, читавих девет година пре судбоносне битке, више је него јасно. „Богољубиви кнез размишља о Цркви која се оденула крвљу Исуса Христа као царском хаљином и радује се красоти тог страдања ради примања будућег живота, чије славе и части наследник сам жели бити“, истиче Ђ. Трифуновић (према Стокин). У Повељи о поклону Спасове цркве код Хвостанске митрополије руском манастиру Светом Пантелејмону Кнез помиње настањење у незалазној светлости оних које води Дух Божији, што сведочи о његовом искреном хришћанском уверењу.

У боју на Косову 15. јуна 1389. Лазар крвљу запечаћује своја убеђења, поставши тако, скупа са својим ратницима, симбол жртвовања овоземаљког живота зарад живота у царству небеском и части отаџбине. Жртва је свесна, смрт прихваћена као природан чин, који за хришћанског витеза не значи нестанак, него „ново рођење”, васкрсење. И за Кнеза, и за његове војнике алтернатива није постојала: она би, заправо, значила крај живота у Духу, смрт духовну, догоотпадништво, морални крах, вечну срамоту. Ово најбоље илуструју надахнута беседа кнеза Лазара уочи битке и одговор ратника, који се јављају чак у три од укупно десет списа. Најдужа је она у сјајном *Слову* патријарха Данила Млађег, написаном у стилу „плетенија словес”, непосредно после битке, 1392. године:

„Ви, о друзи и браћо, велможе благородни, војводе, велики и мали, сами сведоци и очевици јесте колико нам блага Бог у животу овом дарова... па ако нам се нешто тужно и болно догоди, не будимо незахвални и неблагодарни Богу, него ако нам се мач, или рана, или тама смрти догоди, примимо слатко, Христа и среће отачаства нашег ради. Јер боља нам је смрт у подвигу, неголи живот у срамоти, боље нам је у борби смрт од мача примити, неголи плећа непријатељима нашим дати...”.

Ратници одлучно, хорски одговарају:

„... Те нам је нужно и часно за тебе и отачаство умрети. Нећемо поштедети себе. Умрећемо да увек живи будемо. Принећемо себе Богу као живу жртву... у подвигу крвљу својом. Нећемо поштедети живот наш да живописан узор потом другима будемо, нећемо се удојати страха...”.

Војници, дакле, спремно следе Кнеза и прихватају његов позив у битку без страха, с вером у онострани живот. За хришћанина само грех може бити узрок страха од суда. Умирући у подвигу, они душу полагају за Христа и жртвују се за добро отаџбине, сматрајући то чашћу и својом витешком дужношћу. Кнез зна да физичка смрт није нестанак када се поступа по правди, зато бодри своје борце да га следе, верујући да ће сви скупа крочити у вечни живот: „Много поживесмо у миру, а сада се потрудимо да за кратко време подвиг страдалнички примимо да бисмо на небесима поживели”.

У опису преноса Лазаревих моштију из цркве Вазнесења у Приштини у Раваницу Кнежев одговор на јадиковање кнегиње Милице звучи и потресно, и величанствено: „*Видех доње дојеве и издројох*

јорње ѿчасѿи. Видех мачеве и ѿмишљах на јорње венце. Очекивах смрѿи, и на десмрѿиносѿи ѿмишљах”. Овакво умирање је најчистије исповедништво, у духу онога апостолског „јер је мени живот Христос и смрт добитак” (Флп 1, 21). Победом духовног опредељења у свести учесника Косовског доја могу се објаснити и она места у списима о Косову на којима се истиче победа Срба над Турцима.¹⁴

Одређујући Косово као „основни српски културни симбол” и „жртвеник српског народа”, А. Петров пореди Лазара са старозаветним патријархом Аврамом: „Лазар је у положају Аврама, само што се од њега не тражи жртва једног агнеца него целог стада и самог пастира... Њему је жртва с неба понуђена, а тиме и прихваћена” (према Стокин). Начело жртвовања основа је и новозаветне, хришћанске вере: Син Божији приноси целог себе на жртву „у откуп за многе”, за живот васцелог човечанства. Отуда и сравање светих људи са Христом у многим књижевним делима средњег века. Из схватања да је светитељ својим подвигом задобио васкрсење и право да „заступа” свој народ са оног света настајали су култови у старој књижевности.

Кнез Лазар се посветио својом мученичком смрћу, као и хиљаде ратника палих с њим. Убрзо након битке, 1390/91. године проглашен је за свеца. Леонтије Павловић пише да су код проглашавања култа св. кнеза Лазара били присутни и епископи. Тачније, „званично проглашење може се донекле навести код Јелене Анжујске, краља Милутина, Ст. Дечанског, кнеза Лазара, деспота Ст. Лазаревића” (Павловић, 1965, стр. 322). Ово није значило намећање култа од стране црквених власти будући да је у нашој црквеној пракси народ сам установљавао култове појединих светитеља. Другим речима, српски светитељи „то не постају формалним одлукама сабора, већ Црква постепено прихвата народно

¹⁴ Има, додуше, места и за изнијансираније интерпретације. Н. Милошевић-Ђорђевић тумачи први део битке као „победу земаљску”, док је други део, „иако војни пораз, значи победу небеску, морално испуњење захтева о јуначкој смрти на бојишту која осигурава вечни живот” (према Стокин). Ђ. Трифуновић примећује да је у Служби непознатог Раваничанина кнез Лазар „духовни победник и жртва на бојном пољу”. Као да су се овде, рекла бих, заправо, водиле две битке: један видљиви, материјални окршај, у коме турска страна надвладала српску као бројно надмоћнија, и један невидиви, важнији, духовни рат деце Божије са безбожницима, представницима Сатане. „Тако Косово поље постаје место духовног агона у којем побеђује кнез са својим ратницима”, по тананом запажању Ђ. Трифуновића (Трифуновић, 1993).

виђење једне личности, народну побожну праксу” (Витић, 2005, стр. 11). Одмах након мученичке погибидје о Лазару се почело писати као о светоме. Заправо, о њему и његовом подвигу више се певало. „Са ширењем и успињањем култа јачало је и поетско виђење кнеза Лазара”, по запажању Ђ. Трифуновића (Трифунуовић, 1993).

Кнежево тело је неколико година почивало у Митрополијској цркви у Приштини, након чега је, на иницијативу патријарховог сабора, кнегиње Милице и синова Стефана и Вука, свечано пренето у кнежеву задужбину Раваницу. Ђ. Трифуновић износи врло логичну претпоставку да су прве строфе о кнезу Лазару настајале већ за потребе богослужбеног слављења његовог спомена уз његов гроб у Приштини. До нас су дошле стихире и тропар светом кнезу Лазару од непознатог писца, настале убрзо након кнежевог посвећења и преноса тела у Раваницу 1391. године, као и стихире светом кнезу Лазару које је саставио непознати писац у неком од моравских манастира након преноса Лазаревих моштију. Овим делима је започело штовање светог кнеза. Слави се Лазарев богољубиви подвиг и жртва: он је сав себе принео Богу, „*као свесїаљеницу живу и одуховљену*”. Тако се удостојио да „*прими венац нейроїагљивосїи*” од Бога и да постане топли молитвеник за своје стадо. Свети кнез се назива „*звездом мноїосвешїлом*” која „*озарава васељену до краја*”, он се велича јер „*крвљу својом земљу освешта, од земаљског пређе у небеска обиталишта, и од сведржителне руке за подвиге почаст прими*”.

Врло сложен жанр литургијске поезије представља служба. Могуће је, кроз историју текста неких служби, пратити њихово проширивање упоредо са узрастањем светитељског култа. У српској светитељској служби врло је тешко разлучити прозу од поезије, то се чини само условно. Чињеницу да на савременог читаоца црквена поезија често оставља утисак ритмизоване прозе З. Витић објашњава утицајем библијских псалама и византијске црквене поезије, „*чији словенски преводи репродукују поетску боју оригиналних тестова, али не и њихову метричност*” (Витић, 2005, стр. 8).

Служба св. кнезу Лазару уобличена је нешто касније од првих култних стихова, у њу су укључене и три последње строфе из стихира и тропара светом кнезу Лазару. Оваква поступност састављања службе је уобичајена средњовековна црквена пракса. Како писац службе нарочито истиче манастир Раваницу, претпоставља се да је био монашко лице. Ђ. Сп. Радојичић налази

да је Раваничанин I, који је написао синаксарско житије, уобличио и Службу светом кнезу Лазару. Она за сада у науци није потпуно датирана. Како овај жанр представља најпотпуније култно дело, то је у њему „мученички лик Лазарев достигао врхунац” (Трифуновић). Лазар је жртва непријатеља на бојном пољу: „*не ѿраведноје закољеније ѿреѿрѿел јеси*”, Лазаре, „*рани мноји и ѿлавноје оѿсеченије ѿреѿрѿел јеси*”. Међутим, у Служби се подвлачи духовна победа богољубивог кнеза Лазара и његових војника над богопротивном Муратовом војском. Лазар је, тако, „победник у очима песника који траже духовне узмахе свога јунака” (Трифуновић). Овде се не инсистира на историјским и стварним подацима, јер то и није задатак песника. Лазар се слави као мученик који је саможртвеним подвигом „*нешѿленосѿи венац ѿримио*” од Господа. Песник хвали и његово „*свекрасно живљење*” пре мученичке кончине, Кнез као „*ѿчела ѿругољудива*” сабира добродетељи, међу којима се истичу мудрост, милосрђе („*ѿшеницогавац нишѿиима милосѿив дио јеси*”, „*свима све дио јеси милосѿивом ѿи руком*”) и целомудреност („*Јосифа целомудреној чистѿоѿи и дожансѿивеном живљењу ѿгодеѿи се...*”). Лазарева крсна страдања учинила су га „*зраком сунцоликим досѿојно украшеним*” и удостојила га близине Божије: „*Хрисѿу ѿрославиѿељу ѿи ѿредсѿојиш*”. Својим мучеништвом није спасао само себе, него и сав верни народ, поставши његов небески заступник: „*Посредсѿивом мука ѿвојих да вечнујемо моли се Њему*”.

Свечани пренос моштију Лазаревих свакако је утицао на то да његово штовање у народу још више оснажи, што се одразило и на све богатије књижевно стваралаштво посвећено његовом подвигу. Убрзо након преноса непознати раванички монах саставио је Житије св. кнеза Лазара, као већ одомаћени жанр стишнога синаксарског или пролошког житија. Чешће него у састав Синаксара, житије улази у састав Службе св. кнезу Лазару, после шесте песме канона, иза кондака и икоса. Оно обилује подацима о животу и владавини Лазара Хребелјановића, о манастиру Раваници, Косовском боју, садржи и слово које је кнез казивао војсци учи одлучујуће битке, опис страдања и погибије кнежеве, саопштава о преносу његових моштију. Обиље чињеница ипак није угушило уметничку вредност дела. У уводним стиховима истиче се паралела са новозаветним Лазаром, Лазар косовски назива се Новим Лазаром, јер је, као мученик, и он васкрсао из смрти у живот: „Као што некада давно позва Христос Лазара из мртвих, тако и тебе позва говорећи: Лазаре, дођи к мени, са мношћом живи у царс-

тву мојем”. У свом слову пред битку Кнез храбри војску и властелу: „Идимо, браћо и чеда, идимо у предстојећи нам подвиг гледајући на наградодавца Христа. Смрћу дужности послужимо, пролијмо крв нашу, смрћу живот искупимо и удове телеса наших непоштедно предајмо на посечење за веру и отачаство наше”. Пада у очи и Кнежева брига за потоње нараштаје: „и свакако ће се умилостивити Бог на оне што остану после нас и неће истребити род и земљу нашу до краја”. Истакавши да глава Кнежева би одсечена због побожности, писац уводи још једно библијско поређење: „И велики мученик приведе сабор Христу Богу својему у Вишњи Јерусалим, као некада Исус Навин људе у земљу обећану”.

Раваничанин II је аутор Пролошког житија кнеза Лазара, које је Ђ. Сп. Радојичић открио у једном рукопису за време боравка у Хиландару 1952. године. Оно садржи Похвалу кнезу Лазару са стиховима. О Косовској бици се говори као о „светлој победи” српској, на основу чега се може закључити да је дело настало одмах после Косовске битке. Стихови се налазе испред и иза Похвале. Ово је житије невеликог обима, има свега две и по штампане стране. У „уводним стиховима”, више у наративном него у лирском тону, говори се како је Лазар „*длаіочасїивої корена најдлаіочасїивији изданак*”, како је „*ревношћу ревноао и іодвиіом се іодвизавао за оїшачасїиво*” и није допустио да звер (Турци) уништи стадо. Лазар у краткој беседи изјављује како ће пре крв да пролије него да се покори Агару, само ће за Христа душу да положи. Затим се говори о томе како су 15. дана у јуну убили мачем Лазара и „*мноіо множасїиво іисусїа*” његових војника. Истиче се да се не слави само Кнез, него и сви они који су с њим изгинули. У „завршним стиховима” писац позива Владика да прими Раваницу од Лазара и свих који у њој служе.

У најстарије текстове о овој тематици убраја се и Слово о кнезу Лазару Раваничанина III, састављено, вероватно, између 1392. и 1398. године. Упоређујући га са пролошким житијем Раваничанина II и Словом о кнезу Лазару Данила Млађег, Ђ. Трифуновић је скренуо пажњу да је свим овим делима заједничка Лазарева богонадахнута беседа и хорско одговарање ратника. Дакле, основна интенција дела је да прославе и величају личност о којој пишу, односно да допринесу неговању култа погинулог српског кнеза на Косову. Култ мученика Лазара с временом ће прерасти у култ јунака Лазара, како истиче Ј. Ређеп. Ова трансформација каракте-

ристична је, пре свега, за предање, али и за други тематски круг текстова о Косову, уобличаван крајем 17. и почетком 18. века.

У Слову Раваничанина III, за које неки сматрају да је настало под утицајем Данила Млађег, а можда и по његовом налогу, нема оне драматичности у Кнежевој беседи, коју носи Слово Данилово. Пошто су се сви причестили и изљубили, кнез Лазар и његови војници полазе на „мноіољуіоі војинсііва началника”, на цара Мурата. Међутим, изразитом драматичношћу одликује се опис бојишта: бука, тутањ, грмљавина, прасак, крв која тече на све стране... Даје се стравичан приказ страдања: „као на жеііви класови ііако војници на земљу од ошііроі оружіја ііадаху, и ііоље оно као језеро неко ііроливањем крви обаірено виіаше се”. „И не ди зло које не саііворише”: једне клаху, друге одвоіаху у ропство у своју земљу, мати због чеда плакаше, отац горко ридаше... Писац, вероватно очевидац страдања, вапи: „о земльо, расіівори се, живе іірими све нас!” За ово Слово карактеристичан је још један детаљ: тужење и плач кнегиње Милице, са „јасним траговима парафразирања неких стихова из чувене три статије што се на Велику суботу певају под именом Плача Богоматере над Христом”, како је приметио Д. Костић (према Рејеп, 1993).

Плач представља врло карактеристичан жанр у поетским текстовима о Косову. У његовом формирању имале су удела античка, старозаветна и хришћанска традиција. У оригиналним српским плачевима, па и онима за св. Кнезом, среће се, као и у византијској књижевности, учешће природе у самртном болу: патријарх Данило и непознати писац Слова о кнезу Лазару позивају поља, долине, горе и хумове да „усплачу” с њима. Код Андоњија Рафаила сва је природа претворена у „сузне воде дисіірина”, прекривена „удрусом ваздуха ііуіе”; свети кнез Лазар је „сузевиновна ганица”, „маілообразна дијагема іілачевноі украса”. На мотив суза, плача и ридања у овим делима утицали су и старозаветни Плач Јеремијин, као и поменута Богородичина оплакивања Христа. Велика бол за светитељем, његово оплакивање не значе губитак вере у онострани живот, него се тиме само апострофира његова добродетел, људске и хришћанске вредности, јер ни овде не изостаје обраћање светоме Кнезу као живоме, молитва за његово ходатајство.

Из паралеле светитеља са Христом развио се топос његове помоћи из небеског царства и заступништва верног народа (и појединаца) у овоземаљским невољама. Ово је опште место свеколике црквене поезије и врло се често среће и у песничким штивима

посвећеним светом кнезу Лазару: и он је, као житељ небески, ништима хранитељ, удовицама заштитник, болеснима утешитељ и сл.¹⁵ Поменути топос сведочи о доживљају светога као некога ко је духовно жив, те му се приписује моћ да притиче у помоћ у овоземаљским недаћама. Особито је заступљен у похвалама.

Велику књижевну вредност има *Похвала кнезу Лазару*, коју је монахиња Јефимија, удовица серског деспота Угљеше, саставила 1402. године. Текст је извезен златним концем на покрову од црвеног атласа за кивот кнеза Лазара. Изразито је родољубив и лирски, исповедног карактера. Тон је интиман, натопљен тугом и болом, али и пун достојанства. Језички израз је истанчан, уочљив је смисао за реторику. Јефимија је сведок Лазаревог доба и понора у коме се српски народ нашао после Косовског боја. Као неко ко је, као изгнаник, уживао гостопримство на двору и сада наставља да живи у кругу кнежеве породице, она му се обраћа у првом лицу, с много топлине и емоција, помињући његове врлине и брињући за потомство:

*Моли да вазљудљена ти чедо
Проводе дооугодно мноолейан живој у добру,
Моли да православна вера хришћанска
Неоскудно сјоји у ошчасиву швоме,
Моли да победиш ель Бој победу ода
Вазљудљеним ти чедима”.*

Поседно се наглашавају две кнежеве добродетељи којих се удостојио својим богоугодним животом – победа над непријатељима хришћанске вере и овенчавање ореолом мучеништва:

*И шако две жеље оосишао јеси:
И змију удио јеси
И мучења венац примиио јеси од Боја”.*

Уместо да подробно набраја своје грехе како то чине њени савременици, Јефимија говори о „љутој бури душе и тела” и моли светога да их „утиша”. То је и дискретно, и убедљиво. М. Павловић примећује да се „добија осећање врло јаке убеђености у духовну реалност Лазареву на небу, када му се може обраћати за помоћ уопште, али и за храну”. Јефимија, наине, тражи од светога и да је „исхрани”, што не мора имати само симболичну, духов-

¹⁵ Парафраза од датива и номинатива типична је за карактеризацију светитељских личности.

ну димензију. „Танана је то алузија и ... на велику неизвесност у погледу физичког опстанка”, а истовремено и „мајсторска спона са ставом из основне молитве у којој се моли за 'хлеб овога дана'” (Павловић, 1981, стр. 33). Тиме је у подтекст уткано поређење светога са Господом, Спаситељем. Уверена да се од Лазара није растала ни после његове смрти физичке, нимало не сумњајући у његово духовно постојање, прва српска књижевница завршава своје „приношеније” у истом присном маниру: „Јефимија усрдно приноси ово теби, свети”.

Деспот Стефан Лазаревић, син кнеза Лазара, књигољубац и даровити писац, посветио је оцу два врло оригинална поетска дела: *Похвално слово кнезу Лазару*¹⁶ и *Наййис на мраморном сѣуду на Косову*. Његови списи су изразито песнички и патриотски. Стварајући на размеђу 14. и 15. века, Стефан Лазаревић је колико представник традиционалне књижевности толико и изразити новатор, весник новог доба. Његова дела настају у првој деценији владавине, између 1402. и 1412. године, у време када гради своју задуждину Манасију. Ово је време тријумфа у српској историји, после победоносне ангорске битке. Глорификујући св. кнеза Лазара и тако развијајући његов култ, деспот Стефан уједно јача ликујуће расположење у народу, крепи његов дух и самопоуздање.

Састављено 1403. или 1404. године, *Похвално слово свейоме и мнојомученику Христјову Лазару* говорено је на Видовдан у Вазнесењској цркви у Раваници. Оно је специфично већ и по томе што су у њему чињенице замењене алузијама и симболима. По стилу и наглашеној емотивности сродно је химнографским формама, нарочито жанру службе, док га реторске особине приближавају похвалама и животописима српских светитеља претходних векова (в. Кашанин, 1993).

У тексту се јасно издвајају три савршено укомпонована дела. Први део је у облику беседе у храму говорене пред великашима и

¹⁶ О ауторству овог дела у науци су подељена мишљења. Неки су га приписивали кнегињи Милицы, други су претпостављали да је у питању „нека моћна личност”, вероватно представник цркве (М. Павловић). Има мишљења да се аутор не може поуздано утврдити и да је најбоље говорити о „непознатом писцу” (Витић). М. Кашанин пак сматра да се текст са сигурношћу може приписати деспоту Стефану: „Конципирано у првом лицу, Похвално слово је несумњиво саставио и говорио деспот Стефан. Известан показатељ да је спис његов је већ и то што је до нас дошао у зборнику у коме је било деспотово Слово о љубави. Између оба списа има сличности: у сећању, у речнику, у стилу; нарочито се примећује интересовање за природу...” (в. детаљније Кашанин, 1993).

клирицима. Она почиње величањем празника, истицањем његовог космичког значаја и позивањем верника да се окупе у цркви:

*Данас сунце своје зраке ѝросѝире
и озарава свеѝа свеѝа крајеве...
Ходиѝе, свеѝѝени саборе
И сав роде Земље срѝске,
да се дану данашњеѝ весеља удосѝојимо!"*

Беседник се затим непосредно обраћа мученику зазивајући: „Дођи, о Лазаре, дођи!.. Дођи нам невидљиво и стани по среди нас... да не будемо овце које немају пастира... да нас не предаш пастиру којег не знамо”. Бришу се границе између светова, Црква земаљска и небеска дишу једним Духом. Попут Христа, мученик је пастир и чувар свога стада. Беседник истиче силу часног крста, којом је Лазар мученик постао победник у духовној војни, и кличе: „Радуј се, Лазаре крѝоносни!”, позивајући све окупљене на слављење светитељевог подвига.

Други део представља оригинална епизода са Агаром¹⁷, Исмаилом и ђаволом, пуна драмског набоја, сва у форми дијалога. Изгубивши веру у ђавола, Агара му пребацује да ју је преварио обећавајући јој да ће са сином победити Лазара, јер – Лазар је победио њих. Она се жали, преплашена, да не може ни да гледа у Лазара, као што се не може гледати у ужарену пећ.¹⁸ Ђаво је храбри, да би на крају и он био натеран у бекство изненадном појавом светог мученика Лазара са тисућама тисућа анђела и мноштвом мученика. Лазар се појављује попут муње и проговара: „Да ишчезне нечасѝиви и не види славе Госѝодње”. Ефектна сцена, у којој светитељ поражава и самог нечастивог. Исмаил пред њим одступа, а смрт бива надвладана светитељевим крстоносним подвигом и силом Божијом. Кулминација духовног агона окончана је тријумфом светлости над тамом. Сила Духа се показала неуништивом. Овај одломак је, као, можда, и текст у целини, „пример средњовековног сакралног театра у нас”, по мишљењу М. Павловића. Наведени фрагмент је за њега „несумњив доказ да је у

¹⁷ Библијска реминисценција. По старозаветном предању, Агара, служавка Аврамове законите жене Саре и Аврамова иноча, родила је сина Исмаила. Агарјани (Агарени) су по предању данашњи Исмаилћани или Арапи. У нашим старим писаним споменицима назив се односио на Турке, а касније је уопштен на све муслимане (в. Ракић, 2002, стр. 18).

¹⁸ Према теолошком учењу, благодат Божија, дарована вернику од Духа Светог, представља нематеријални огањ, који саживе духовне непријатеље.

средњем веку постојало позориште у цркви и потреба за сценским текстовима” (Павловић, 1981, стр. 18).

Драматичност је још наглашенија у трећем делу слова. Над моштима светитеља беседник поставља реторичко питање: „Ко је овај? Говорите у уши моје”. И сам одговара новим питањем: „Да ли је онај кога из зависти хтедохе срушити и светлост мога вида као тамницом мрачним тамницама држати, и не узмогоше?”

Знајући да светитељ није поражен и да ће притећи у помоћ, беседник му се обраћа као живоме:

*Дођи, освети ме крвљу својом!
Приђи, њадању моме њошњоро!
Окуји ми чеда расшочена...”*

И кличе:

Радуј се, моје незаспало око, о Лазаре!

И у цитираним стиховима провлаче се библијске алузије: скривено поређење са Сином Божијим, који крвљу освештава душе верних; он је, према Светом писму Новог завета, „пастир добри који душу полаже за овце”. Незаспало око је симбол свеприсутства Божијег и духовне бдуности. Метафором незаспалог ока алудира се и на кнежеву духовну бдуност и стражење над повереним му стадом. У духу исте патетичне реторичности беседник на крају додаје: „Нема похвале које ниси достојан”, и завршава, изнемогао од тражења адекватних речи: „Ум изнемогава”.

Са сигурношћу се може претпоставити ауторство деспота Стефана и за *Нашњис на косовском мраморном стубу*, настао у пролеће или лето 1404. године. Сва је прилика да је био уклесан на стубу на Косову пољу, а сачувао се у препису унесеном у један рукопис с краја 16. века. Иако није у стиховном облику, текст је изразито поетски – и по суштини, и по начину казивања. Садржај је дат у лаконичној форми, са мало одмерених речи, уклопљених у изразито хармоничну целину. Као инспирација за ово врхунско дело послужили су различити извори.

Натпис почиње у духу античке традиције: „Човече који ступаш на српску земљу, био ти дошљак или си одавде, ко си да си, када дођеш на поље ово које се зове Косово, и видиш да је цело пуно костију мртвих, а с њиме и камену природу, мене... како усправно стојим, да не прођеш”.

Пролазнику се обраћа антропоморфно биће, камени стуб.¹⁹ Он делује као какав проводник преко кога опште мртви и живи. Ка-

мен наставља да говори као живо биће, у све интимнијем тону: „Приђи и приближи се мени, о љубљени, и размотри речи које ти приносим. Овде некада бејаше велики самодржац, чудо земаљско и рига²⁰ српски, по имену Лазар, кнез велики”.

У наставку следе редови у којима се нижу кнежеве врлине. Текст добија призив црквене песме: „благочестија непоколебиви стуб, богопознања пучина и мудрости дубина, пламени ум и туђинима заштитник, хранитељ гладним и сиромашним сажаљење, невиним милосрђе и утешитељ”.

Одједи витешког епа уочавају се на местима где аутор, и сам витез, говори о косовским јунацима, коњаницима, и њиховим одабраним коњима: „веома многи коњи одабрани и са златним седлима, веома дивни и красни јачахи њихови”...

Мисао састављача је дубоко религиозна по поимању смисла страдалништва и задобијања небеског царства: „Свеплеменитих и славних као какав добри пастир и заштитник, мудро приводи духовне јагањце да у Христу добро скончају и приме мучења венац и вишње славе учесници буду”.

Истиче се и велики подвиг св. Кнеза и његове војске: „... и умртвивши дивљег звера и великог противника...”, као и његов хришћански смисао: „да приме венац мучеништва и постану учесници небеског царства”.

Завршетак је, опет, у маниру античке традиције, којој је својствена идеја да се у пољу после битке подигне споменик и да се у њему уреже натпис: „И све ово речено сврши се лета 6897, индикта 12, месеца 15, у дан уторак, а час је био шести или седми, не знам, Бог зна”.

Цитирани фрагменти из песнички интонираних текстова о св. кнезу Лазару и Косовском боју сведоче о њиховим књижевним квалитетима. Неоспорну уметничку вредност средњовековног књижевног наслеђа потврђује и чињеница да је оно небројено пута послужило као инспирација ствараоцима потоњих генера-

¹⁹ М. Павловић запажа да је на Балкану однос према стени, каменом споменику, „свакако већ постојао и код древних популација, неолитских, трачких и илирских...” (Павловић, 1981, стр. 26). М. Елијаде сматра да „у мегалитским религијама, сакралност стене, камена има своју вредност пре свега у односу на постојање после смрти... Захваљујући мегалитским сздањима, мртви располажу изузетном моћи; ... пошто је општење са мртвима обезбеђено одредима, у тој моћи могу да узму учешћа и живи...” (према Павловић, 1981, стр. 26).

²⁰ Тј. владар, вероватно од латинског *rex*.

ција. У раду *Српскословенско наслеђе и новија српска поезија*, Т. Поповић налази многе примере утицаја средњовековне уметности на дела каснијих писаца, почев од 19. века па све до данас. Усредсређујући се на стваралаштво трију песника из различитих епоха, Л. Костића, М. Настасијевића и В. Попе, она примећује да позајмице из српскословенског наслеђа обухватају како обнову језика (лексике, формула, стила), тако и евокацију средњовековних жанрова и коришћење поступака својствених византијској естетици и поетици. Ово угледање среће се и у прози, драмском и романескном стваралаштву, не само у песништву, што сведочи да „српска средњовековна књижевност и даље остаје непресушни извор поступака, симбола, метафора и тема којима се може уобличити оригиналан поетски свет” (Поповић, 2001, стр. 475–492).

ЛИТЕРАТУРА Богдановић, Д. (1980). *Историја старе српске књижевности*. Преузето са <http://www.istorijskabiblioteka.com/art:stara-srpska-knjizevnost>.

Бојовић, Д. (2011). *Антологија плача (од Светога Саве до Патријарха Пајсија) / избор, предговор и пропратни текстови Драгиша Бојовић*. Београд : Просвета.

Витић, З. (2005). *Антологија старе српске поезије*. Београд: Политика и Народна књига.

Грковић, М. (1993). Средњовековни српски списи о Косову. Преузето са http://www.rastko.org.rs/kosovo/istorija/spisi_o_kosovu_c.html

Ивић, М. (1993). Средњовековни српски списи о Косову. Преузето са http://www.rastko.org.rs/kosovo/istorija/spisi_o_kosovu_c.html

Јовић, А. (2013). Акатист као жанр црквене химнографије //Зборник радова Филозофског факултета XLIII (2), Косовска Митровица: Филозофски факултет Приштинског универзитета, стр. 701-722.

Кашанин, М. (1993). Средњовековни српски списи о Косову. Преузето са http://www.rastko.org.rs/kosovo/istorija/spisi_o_kosovu_c.html

Костић, С. (2001). *Сиварање и ѿворевина*. Београд: Завет.

Лихачов, Д. С. (1972). *Поетика старе руске књижевности* (превео Д. Богдановић). Београд: Српска књижевна задруга.

Маринковић, Р. Средњовековна књижевност. Преузето са http://www.rastko.org.rs/isk/isk_05_c.html

Миодраг, П. (2001). Раванички рукописни Зборник катавасија XVII века са молбеним каноном кнезу Лазару//Словенско средњовековно на-

слеђе (Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу), Београд: Чигоја штампа, стр. 333-355.

Павловић, Л. (1965). Култови лица код Срба и Македонаца (историјско-етнографска расправа). Смедерево: Народни музеј Смедерево (посебно издање, књ. 1).

Павловић, М. (1981). *Есеји о српским њесницима*, књ. 3. Београд: „Вук Караџић”.

Поповић, Т. (2001). Српскословенско наслеђе и новија српска поезија// Словенско средњовековно наслеђе (Зборник посвећен професору Ђорђу Трифуновићу), Београд: Чигоја штампа, стр. 475-492.

Ракић, Р. (2002). *Бидлијски речник*. Београд: Златоусти.

Ређеп, Ј. (1993). Средњовековни српски списи о Косову. Преузето са http://www.rastko.org.rs/kosovo/istorija/spisi_o_kosovu_c.html

Стокин, И. А. Начело “memento mori” у српској средњовековној књижевности. Преузето са http://www.maticasrpska.org.rs/letopis_495_1_2

Трифунвић, Ђ. (1974). *Азбучник српских средњовековних књижевних њојмова*. Београд: „Вук Караџић”.

Трифунвић, Ђ. (1993). Средњовековни српски списи о Косову. Преузето са http://www.rastko.org.rs/kosovo/istorija/spisi_o_kosovu_c.html

АЛЕКСАНДРА В. ЙОВИЧ

ПРИШТИНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ С ВРЕМЕННЫМ ПРЕБЫВАНИЕМ
В КОСОВСКОЙ МИТРОВИЦЕ, ФИЛОСОФСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

РЕЗЮМЕ ДУХОВНЫЙ СМЫСЛ ЖИЗНИ И СМЕРТИ В СРЕДНЕВЕКОВОЙ ПОЭЗИИ О СВЯ-
ТОМ КНЯЗЕ ЛАЗАРЕ

В предлагаемой статье подчеркивается неразрывная связь литературы средневековья с духовной сферой. Через начало теоцентричности, характерное для идеологии средневекового человека, проводится, вкратце, анализ творческого поступка, поэтики, языка и тематического плана произведений, написанных в Средние века. В центре внимания находятся средневековые поэтические тексты о Косово и подвиг их главного героя, святого князя Лазаря, который толкуется в религиозном ключе.

КЛЮЧЕВЫЕ средневековый, теоцентричность, духовный, культ, поэтичес-
СЛОВА: кий жанр, косовский, мученический.